

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО. АГРАРНЕ ПРАВО

Суєтнов Євгеній Павлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: evgeny-suetnov@ukr.net
ORCID 0000-0002-4094-444X

doi: 10.21564/2414–990x.149.201995

УДК 349.6

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ КВІНТЕСЕНЦІАЛЬНИМ ПРИНЦИПОМ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

На підставі всебічного аналізу поглядів науковців у статті досліджено принцип екосистемного підходу в екологічному праві. Доведено, що в сучасній еколого-правовій доктрині немає чіткого й однозначного розуміння зазначеного принципу та його місця серед інших принципів екологічного права, що зумовлено його новизною, надзвичайною складністю та нетрадиційністю. З огляду на всеохоплюючий характер принципу екосистемного підходу, запропоновано визнати його квінтесенціальним принципом екологічного права.

Ключові слова: екологічне право; екологічне законодавство; принципи права; принципи екологічного права; екосистема; екосистемний підхід; принцип екосистемного підходу; квінтесенція.

Суєтнов Е. П., кандидат юридических наук, доцент кафедры экологического права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: evgeny-suetnov@ukr.net ; ORCID 0000-0002-4094-444X

К вопросу о признании экосистемного подхода квинтэссенциальным принципом экологического права

На основании всестороннего анализа взглядов ученых в статье исследуется принцип экосистемного подхода в экологическом праве. Обосновывается, что в современной эколого-правовой доктрине нет четкого и однозначного понимания этого принципа и его места среди других принципов экологического права, что обусловлено его новизной, чрезвычайной сложностью и нетрадиционностью. Учитывая всеохватывающий характер принципа экосистемного подхода, предлагается признать его квинтэссенциальным принципом экологического права.

Ключевые слова: екологічне право; екологічне законодавство; принципи права; принципи екологічного права; екосистема; екосистемний підхід; принцип екосистемного підходу; квінтесенція.

Постановка проблеми. У сучасному науковому світі вагому частину своїх пошуків дослідники присвячують розробленню принципів екологічного права як основних засад його формування та розвитку. Не оминув посиленої уваги вчених і такий новий принцип екологічного права, як принцип екосистемного підходу, який зараз активно обговорюється в наукових джерелах та на різних науково-практичних конференціях і «круглих столах».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи екологічного права взагалі та принцип екосистемного підходу зокрема є предметом ґрунтовних досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких В. І. Андрейцев (V. I. Andreitsev), Г. В. Анісімова (A. V. Anisimova), Г. І. Балюк (H. I. Baliuk), М. М. Бринчук (M. M. Brinchuk), А. П. Гетьман (A. P. Getman), Б. В. Єрофєєв (B. V. Erofeev), І. І. Каракаш (I. I. Karakash), Н. Р. Кобецька (N. R. Kobetska), В. В. Костицький (V. V. Kostytskyi), О. Г. Котеньов (O. H. Kotenov), М. В. Краснова (M. V. Krasnova), Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva), Н. І. Нестерова (N. I. Nesterova), Е. В. Позняк (E. V. Pozniak), А. К. Соколова (A. K. Sokolova), Л. Л. Чаусова (L. L. Chausova), Ю. С. Шемшученко (Yu. S. Shemshuchenko). Та незважаючи на значну кількість наукових розробок із цієї проблематики, вона й досі залишається дискусійною. Враховуючи це, **метою статті** є дослідження принципу екосистемного підходу на підставі всебічного аналізу поглядів учених та вироблення власної позиції стосовно цього питання.

Виклад основного матеріалу. У науковій юридичній літературі розуміння принципів права як його основоположних засад та ідей є загальновизнаним. А. М. Колодій (A. M. Kolodii), приміром, тлумачить принципи права як такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу, спрямовують і надають синхронності всьому механізмові правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права в суспільному житті та його розвитку [1, с. 43]. А згідно з поглядами О. В. Зайчука (O. V. Zaichuk), принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права [2, с. 23].

Так само більш-менш усталеним у науці є поняття принципів екологічного права. За переконанням Л. Л. Чаусової (L. L. Chausova), вони являють собою виражені в еколого-правових актах основоположні юридичні засади, положення, риси, що визначають направленість галузі права і відповідно до яких здійснюється регулювання екологічних відносин, що базуються на об'єктивно існуючих природних чинниках [3, с. 6]. Лаконічніше визначення принципів

екологічного права запропонувала Н. Р. Кобецька (N. R. Kobetska), указуючи, що це – основні, вихідні положення, засади, на яких ґрунтується правове регулювання екологічних відносин [4, с. 30].

Серед принципів екологічного права виділяються такі принципи: правове забезпечення досягнення гармонійної взаємодії суспільства та природи; оптимальне поєднання екологічних і економічних інтересів; правове забезпечення екологічної безпеки; стале використання природних ресурсів; цільове використання природних ресурсів; правове забезпечення раціонального й ефективного використання природних ресурсів; комплексне використання природних ресурсів; екосистемний підхід до використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища тощо. Не маючи на меті висвітлювати всі принципи екологічного права, перейдемо до розгляду принципу екосистемного підходу.

Центральною категорією цього принципу є екосистема – сукупність спільно проживаючих різних видів організмів і умов їхнього існування, що знаходяться у закономірному взаємозв'язку один з одним та утворюють взаємно обумовлені біотичні й абіотичні явища і процеси. Такий динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також факторів оточуючого середовища взаємодіє як єдине функціональне ціле [5, с. 82]. Значення екосистем складно переоцінити, бо вони по суті є гарантом стабільності довкілля, найважливішою структурною одиницею навколишнього світу, фундаментом життя. Разом із тим хижацька господарська діяльність людини призвела до суттєвого руйнування чи деформації природних екосистем на значних за площею морських і сухопутних територіях, що, за переконанням учених-екологів, є найістотнішим аспектом глобальної екологічної кризи [6].

З урахуванням функцій екосистем у природі та їх важливого значення для підтримання її сприятливого стану надзвичайно актуальною постала проблема збереження та відновлення природних екосистем. Саме із цих міркувань у міжнародному праві була запропонована новітня та перспективна стратегія управління природними ресурсами, яка отримала назву «екосистемний підхід».

Як цілісна концепція екосистемний підхід наразі активно розробляється в рамках Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 5 червня 1992 р. [7], основними цілями якої є збереження біорізноманіття, стале використання його компонентів та спільне одержання на справедливій та рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів (ст. 1). У Конвенції надається визначення екосистеми як динамічного комплексу угруповань рослин, тварин, мікроорганізмів та їх неживого навколишнього середовища, які взаємодіють як єдине функціональне ціле (ст. 2), та закріплюються відповідні обов'язки Сторін щодо збереження та відновлення екосистем, а саме: сприяти захисту екосистем, вживати заходи з їх реабілітації, запобігати впровадженню загрозливих для екосистем чужорідних видів, контролювати або знищувати їх тощо (ст. 8).

У тексті Конвенції екосистемний підхід прямо не закріплено, проте існує низка рішень нарад її керівного органу – Конференції Сторін (КС), де містяться основні положення екосистемного підходу. Так, на 1-й нараді КС у м. Нассау

(Багамські острови, 1994 р.) було визнано, що всі блага, екологічні функції та послуги, які забезпечуються нашою планетою, залежать від різноманітності та мінливості генів, видів, популяцій та екосистем. Для того щоб у людства було майбутнє на Землі, слід зберегти біологічне різноманіття, бо його виснаження є загрозливим для природних екосистем, які мають життєво важливе значення для існування спільнот людей у всіх країнах (п. 1 додатку до рішення I/8) [8].

Особливе значення для розроблення екосистемного підходу мала 5-та нарада КС, яка проходила в м. Найробі (Кенія, 2000 р.), оскільки на ній було прийнято рішення V/6 «Екосистемний підхід», у додатку до якого міститься опис екосистемного підходу (розділ «А»), перелік його принципів (розділ «В») і практичних рекомендацій із його застосування (розділ «С») [9]. Відповідно до розділу «А» додатку екосистемний підхід являє собою стратегію комплексного управління земельними, водними та живими ресурсами, яка забезпечує їх збереження та стале використання на справедливій основі. Він засновується на науковій методології, яка охоплює всі рівні біологічної організації, включаючи структури, процеси, функції та взаємозв'язки між організмами і навколишнім середовищем, та визнає, що люди з усім їхнім культурним різноманіттям є невід'ємною частиною багатьох екосистем.

У розділі «В» додатку перераховані 12 принципів екосистемного підходу, які є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими та мають застосовуватись як єдине ціле. Це такі принципи:

1) завдання управління земельними, водними і живими ресурсами визнаються суспільством;

2) управління екосистемами має бути, за можливості, максимально децентралізованим;

3) органи управління екосистемами повинні враховувати вплив своєї діяльності (дійсний або можливий) на суміжні чи будь-які інші екосистеми;

4) визнаючи можливість позитивних результатів управління, необхідно, проте, розуміти функціонування екосистеми та здійснювати управління нею в економічному контексті. Будь-яка програма управління екосистемою має: а) усувати диспропорції в структурі ринку, які негативно впливають на біологічне різноманіття; б) надавати стимули для збереження біорізноманіття та сталого використання; с) за можливості зосереджувати всі витрати й вигоди всередині самої екосистеми;

5) одним із пріоритетних завдань екосистемного підходу є збереження структури і функцій екосистеми з метою підтримання екосистемних послуг;

6) управління екосистемами повинно здійснюватися в межах їх природного функціонування;

7) екосистемний підхід необхідно здійснювати у відповідних просторових і часових масштабах;

8) враховуючи мінливість часових параметрів та можливість настання відстрочених наслідків, що властиво екосистемним процесам, цілі управління екосистемою мають бути довготривалими;

- 9) при управлінні екосистемами необхідно враховувати неминучість змін;
- 10) екосистемний підхід повинен забезпечувати належну рівновагу між збереженням і використанням біорізноманіття та їх інтеграцію;
- 11) екосистемний підхід повинен враховувати будь-яку інформацію, зокрема наукові дані, знання, нововведення, практику корінних і місцевих громад;
- 12) до реалізації екосистемного підходу мають бути залучені зацікавлені групи суспільства і наукові дисципліни.

Зауважимо, що всі ці принципи надаються з ґрунтовними поясненнями.

Щодо практичних рекомендацій із застосування екосистемного підходу, то вони, як було зазначено, закріплені в розділі «С» додатку. Усього їх п'ять: 1) орієнтація на функціональні взаємозв'язки та процеси в екосистемах; 2) сприяння справедливому користуванню благами; 3) використання стратегії адаптивного управління; 4) здійснення управління за допомогою заходів, співрозмірних питанню, та шляхом максимальної децентралізації у відповідних випадках; 5) забезпечення міжвідомчої взаємодії.

Саме такими є опис екосистемного підходу, його принципи та практичні рекомендації згідно з рішенням V/6 «Екосистемний підхід». До того ж, у ньому закріплено, що КС рекомендує застосування зазначених принципів як таких, що відображають наявний рівень розуміння екосистемного підходу, закликає до його подальшої концептуальної розробки і практичної перевірки та зобов'язує застосовувати цей підхід, розробляти практичні форми його застосування для національної політики і законодавства, адаптуючи до місцевих, національних та регіональних умов.

Визначаючи сутність екосистемного підходу, передбаченого Конвенцією про охорону біорізноманіття, фахівці наголошують, що він є засобом, який дає змогу розглядати взаємозв'язки всередині екосистем з іншими системами та людьми, для яких екосистеми є місцем проживання та засобом для існування. Екосистемний підхід передбачає перехід від одностороннього розгляду ринково цінних видів (наприклад, підходу до лісів виключно як до джерел деревини) до багатостороннього погляду, роботи в різних просторово-часових масштабах, використання всіх наявних знань та залучення відповідних зацікавлених сторін. Цей підхід покликаний забезпечити довгострокову стійкість біорізноманіття та значний розвиток сьогодишнього розуміння сталого природокористування [10, с. 39].

На притаманне екосистемному підходу багатостороннє та цілісне сприйняття природних об'єктів звертають увагу й екологи-правознавці, характеризуючи цей підхід у контексті екологічного права та законодавства. Як стверджує М. І. Васильєва (М. І. Vasil'eva), екосистемний підхід виражається у сприйнятті об'єктів правового регулювання як частини єдиного природного середовища, у якому діють природні взаємозв'язки, що забезпечують умови життєдіяльності людини і тому підлягають обов'язковому врахуванню при формулюванні законодавчих вимог [11]. Такі погляди поділяє М. М. Бринчук (М. М. Brinchuk), на переконання якого значення екосистемного підходу в екологічному праві

має об'єктивний характер, обумовлений функціонуванням живих і неживих елементів в екологічній системі, у природі в цілому як єдиного цілого. В екологічному законодавстві та праві цей підхід реалізується шляхом оголошення екосистем самостійним об'єктом екологічних відносин, які регулюються нормами цієї галузі, та за допомогою відображення екосистемних вимог при регулюванні відносин щодо використання й охорони окремих природних ресурсів у природоресурсному законодавстві. В останньому випадку екосистемний підхід реалізується як один із найважливіших принципів екологічного права [12].

Питання розуміння сутності та змісту принципу екосистемного підходу висвітлюються й в інших працях М. М. Бринчука (М. М. Brinchuk), зокрема у його монографії, присвяченій принципам екологічного права. Учений пише, що генезис і важливість принципу екосистемного підходу для екологічного права та практики природокористування й охорони природи зумовлені об'єктивним взаємозв'язком і взаємозалежністю процесів, які відбуваються в природі: зміна в стані одного елемента, об'єкта природи неминуче спричинить зміну іншого об'єкта і всієї природи. У чинному законодавстві цей принцип реалізується через здійснення інтегрованого та диференційованого підходів до регулювання екологічних відносин, що відбувається переважно за допомогою встановлення вимог з охорони інших природних об'єктів та навколишнього середовища в процесі землекористування, лісокористування, надрокористування, водокористування, користування іншими природними багатствами. Суть цього принципу виражена в недопущенні нанесення шкоди навколишньому середовищу при користуванні землею та іншими природними ресурсами, а інструментами його реалізації є екологічне нормування, планування, оцінка впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище, екологічна експертиза, ліцензування охорони навколишнього середовища і природокористування, моніторинг. Підсумовуючи свої міркування, фахівець зауважує, що принцип екосистемного підходу поки не отримав належного нормативного регулювання та забезпечення, по-перше, оскільки в розвитку екологічного права до останнього часу панував галузевий підхід до правового регулювання охорони та використання окремих природних ресурсів – земель, надр, вод, лісів тощо, у рамках якого недооцінювались та не враховувались чинники взаємозв'язку явищ і процесів у природі як інтегрованому об'єкті. По-друге, низька ефективність цього принципу безпосередньо пов'язана з низькою ефективністю самого екологічного права [13, с. 48–49, 50, 51, 52].

Серед українських науковців схожої позиції на досліджуваний принцип дотримується Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva), яка зазначає, що принцип екосистемного підходу до природи як до цілісного організму, незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим має основоположне значення як для права природокористування, так і для екологічного права в цілому. Поява вказаного принципу в праві пов'язана з усвідомленням взаємозв'язку природних процесів і явищ, їх впливу на загальний стан екосистем. Екологічне право України, продовжує думку вчена, послідовно втілює цей

принцип у процесі природокористування, а базисні його засади було закладено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», адже у ст. 5 Закону навколишнє природне середовище розглядається як сукупність природних та природно-соціальних умов і процесів. До цього в законодавстві домінував природоресурсний принцип диференційованого регулювання земельних, водних, лісових, гірничих, атмосфероохоронних та інших відносин, тоді як останнє десятиліття у праві природокористування позначене поєднанням традиційного диференційованого підходу до регулювання природокористування з інтегрованим, комплексним підходом до нього [14, с. 126–127; 15, с. 95].

А з метою ілюстрації практичної реалізації екосистемного підходу дослідниця наголошує, що найбільш послідовне втілення він знаходить у розвитку інституту екологічної експертизи, в результаті якої комплексній оцінці та прогнозуванню піддається запланована господарська й інша діяльність з огляду її можливого впливу не на якийсь окремо взятий природний ресурс, а на навколишнє природне середовище в цілому, а також в удосконаленні критеріїв його якості, де починається поступовий перехід від диференційованих до комплексних критеріїв, певних індексів якості середовища. На цьому ж принципі, переконана вчена, базувалось і реформування органів управління природокористуванням та охороною довкілля, пов'язане із зосередженням управлінських, у тому числі контрольних функцій, у цій сфері в руках єдиного органу, яким є відповідне Міністерство [14, с. 127; 15, с. 95–96].

Подібні обґрунтування простежуються у І. І. Каракаша (I. I. Karakash), на думку якого екосистемний підхід до регулювання природокористування й охорони довкілля нарівні з іншими принципами належить до найбільш важливих принципів природокористування й об'єктивно визначається взаємопов'язаністю природних процесів і взаємозумовленістю явищ, що виникають у природному середовищі. Загальновідомо, пише вчений, що при використанні одних природних об'єктів, наприклад, земельних угідь, може мати місце шкідливий вплив на водні ресурси, рослинний і тваринний світ та інші об'єкти природи. Принцип екосистемного підходу до правового регулювання природокористування впливає з вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, а його зміст складають правові вимоги про попередження та запобігання заподіяння шкоди в процесі використання одних природних ресурсів іншим природним об'єктам і навколишньому природному середовищу. Науковець зауважує, що екосистемний принцип природокористування відбивається у змісті прав та обов'язків, покладених законодавством на природокористувачів, і для підтвердження цього твердження наводить положення ч. 2 ст. 24 Кодексу України про надра, яка покладає на надрокористувачів обов'язок приводити земельні ділянки, порушені під час користування надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві. Крім цього, наголошує він, цей принцип містить у собі повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, а також компетенцію спеціально уповноважених органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та

використання природних ресурсів, бо на них покладені функції зі здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, за дотриманням заходів біологічної та генетичної безпеки та додержанням норм екологічної безпеки [16, с. 150–151, 156–157].

З позиції принципів права природокористування, які є органічною частиною принципів екологічного права, на зазначений принцип звернув свою увагу О. Г. Котеньов (О. Н. Kotenov). За його словами, принцип екосистемного підходу до природи як до цілісного організму полягає в тому, щоб розглядати використання окремого природного ресурсу в контексті його взаємозв'язку з іншими елементами навколишнього природного середовища, а зміст цього принципу становлять правові вимоги про запобігання заподіяння шкоди в процесі використання одних природних ресурсів іншим природним об'єктам і навколишньому природному середовищу. До того ж цей принцип може розглядатися як принцип екологічного управління [17, с. 76].

Про важливість досліджуваного принципу у сфері правового регулювання екологічних відносин указує й А. К. Соколова (А. К. Sokolova), яка в рамках флористичного права як підгалузі права екологічного серед принципів інституту користування об'єктами рослинного світу називає екосистемність (що зумовлено природними властивостями рослинного світу) [18, с. 7]. Пізніше цю ідею розвинула Е. Є. Туліна (Е. Ye. Tulina), проголосивши принцип екосистемного підходу підґрунтям для формування інших принципів інституту права використання рослинного світу, який визначає їх спрямованість і зміст. На підставі екосистемного підходу, переконана вона, формуються відповідні норми, здійснюється процес правового регулювання у зазначеній сфері. Саме тому цей принцип є провідним в інституті права використання рослинного світу [19, с. 46].

Як один з основоположних принципів використання природних ресурсів на сучасному етапі характеризує цей принцип М. А. Дейнега (М. А. Deineha). Учена стверджує, що нормативний зміст цього принципу полягає у тому, щоб при прийнятті будь-яких рішень щодо використання природних ресурсів необхідно керуватися вимогами, заснованими на попередженні та недопущенні заподіяння шкоди іншим природним ресурсам і навколишньому природному середовищу загалом [20, с. 134].

Самостійність і новизну принципу екосистемного підходу підкреслює й Е. В. Позняк (Е. V. Pozniak), вживаючи для його позначення словосполучення «принцип екосистемності», де під останньою розуміє об'єктивну умову існування всіх природних об'єктів, їх взаємозв'язку між собою, в першу чергу, в рамках природних та природно-антропогенних систем. Вона зазначає, що поряд із традиційними принципами в екологічному праві, такими як раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки природокористування та охорони навколишнього природного середовища, є й

більш нові, до яких можна віднести й принцип екосистемності. З урахуванням тісного взаємозв'язку екологічного права й екології, виходячи з основних ідей концепції сталого розвитку, і зважаючи на те, що на засадах принципів оцінюють рівень і ефективність реалізації права, його пізнають і поліпшують, вчена вважає за доцільне закріпити принцип екосистемності у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яка містить перелік основних принципів такої охорони, та пропонує доповнити низку джерел екологічного права статтями про принципи у відповідних сферах правового регулювання з урахуванням принципу екосистемності [21, с. 39–41].

На доцільності законодавчого закріплення принципу екосистемного підходу, який корелюється з інтегрованим і диференційованим підходами до регулювання екологічних відносин та враховує закони природи, наполягає і Г. В. Анісімова (A. V. Anisimova). За її переконанням, цей принцип потребує окремого наукового дослідження, але його врахування передбачає розгляд об'єкта як складного, багатогранного та різноякісного явища, що складається з елементів/компонентів, природних комплексів, екосистем, зв'язки між якими утворюють відносно незмінну структуру та забезпечують її цілісність. Учена зауважує, що ускладнюють застосування цього принципу чинники, пов'язані з виявленням взаємодії явищ і процесів у довкіллі як в інтегрованому об'єкті правового регулювання, поресурсний (галузевий) підхід щодо охорони й використання земель, вод, надр тощо, а також відсутність синхронізації відповідних правових режимів використання й охорони природних ресурсів і комплексів. А тому, підсумовує дослідниця, з огляду на положення ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» при подальшій кодифікації екологічного законодавства (створенні Екологічного кодексу України) з урахуванням доктринальних природно-правових підходів доречно буде закріпити статтю «Принципи екологічного законодавства», серед яких унормувати принцип забезпечення екосистемного підходу при забезпеченні й регулюванні екологічних правовідносин [22, с. 231, 232, 238–239].

Отже, на підставі наведених аргументів можна зробити припущення, що в сучасній еколого-правовій доктрині принцип екосистемного підходу визнається самостійним принципом екологічного права, який найбільше розкривається в межах його інституту – права природокористування. Деякою мірою узгодженим серед науковців є і розуміння змісту цього принципу, що проявляється в урахуванні взаємозв'язків у природі та незаподіянні у процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим ресурсам та навколишньому природному середовищу в цілому.

Разом із тим ґрунтовніший аналіз позицій учених щодо практичної реалізації принципу екосистемного підходу свідчить про деяку невизначеність у цьому питанні, адже вченими пропонуються різні обґрунтування такої реалізації за допомогою окремих функцій екологічного управління, про що зазначають М. М. Бринчук (M. M. Brinchuk) і Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva), або структури та компетенції органів такого управління, повноважень органів

державної влади і місцевого самоврядування, на чому зосереджують свою увагу Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva) та І. І. Каракаш (I. I. Karakash). Різноманітними є погляди науковців щодо законодавчого вираження цього принципу. Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva), приміром, спостерігає його поступове втілення у процесі природокористування, проте не наводить конкретних законодавчих норм. Тоді як І. І. Каракаш (I. I. Karakash) знаходить цей принцип безпосередньо серед законодавчих прав і обов'язків природокористувачів та посилається на відповідні статті поресурсового законодавства. Немає у дослідників єдиної позиції і щодо закріплення принципу екосистемного підходу в провідному нормативно-правовому акті екологічної спрямованості – Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», бо, наприклад, Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva) вважає, що цей Закон заклав базисні засади цього принципу вже в самому визначенні навколишнього природного середовища, у той час як Е. В. Позняк (E. V. Pozniak) називає цей принцип новим відносно традиційних принципів екологічного права і пропонує закріпити його в Законі серед основних принципів охорони довкілля.

Однак набагато більше дискусій викликають погляди вчених щодо співвідношення принципу екосистемного підходу з іншими принципами екологічного права, тим більше, що самі ж науковці, відстоюючи самостійність принципу екосистемного підходу, одночасно висловлюють протилежні думки.

Так, Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva), визначаючи екосистемний підхід самостійним принципом екологічного права, який послідовно впроваджується в ньому, насамперед у процесі регулювання природокористування, у той же час вважає екосистемний підхід однією з ознак раціонального природокористування нарівні з такими ознаками, як цільовий характер, сталість і комплексність. Вона наголошує, що раціональності природокористування неможливо досягти без екосистемного підходу до природи як до цілісного організму, де всі природні процеси та явища взаємопов'язані і кожний з них чинить вплив на загальний стан екосистем. Тому константами у раціональному природокористуванні є спрямованість на забезпечення сталого, економічно-екологічно-соціально збалансованого розвитку, його здійснення з дотриманням екосистемного підходу, за можливості – комплексно, відповідно до цільового призначення [23, с. 628, 662].

Схожу позицію висловлює і Н. І. Нестерова (N. I. Nesterova), яка дослідила принцип раціонального використання природних ресурсів в екологічному праві України. За її словами, сучасна еколого-правова думка ще не виробила єдиного розуміння місця екосистемного підходу в екологічному праві, бо він може розглядатись і як характеристика принципу раціонального використання природних ресурсів, і як самостійний принцип екологічного права. На переконання вченої, відповідь на це питання можна отримати лише після ґрунтовного та комплексного наукового дослідження екосистемного підходу в аспекті правового регулювання екологічних відносин, а тому вона припускає, що екосистемний підхід є основою принципу раціонального використання природних ресурсів [24, с. 91–92].

Разом із тим всебічний аналіз міркувань Н. І. Нестерової (N. I. Nesterova) доводить відмінність її позиції від тієї, яку відстоює Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva). Висвітлюючи міжнародно-правові та європейсько-правові тенденції розвитку принципу раціонального використання природних ресурсів в екологічному праві України, дослідниця пише, що подальший розвиток цього принципу пов'язаний з його розумінням і втіленням в аспекті концепції сталого розвитку та її ядра – екосистемного підходу, що є стратегією комплексного управління ресурсами, яка забезпечує їх збереження та стале використання на справедливій основі. Інакше кажучи, такі характеристики, як сталість і комплексність використання природних ресурсів, виступатимуть основою розуміння принципу їх раціонального використання [24, с. 89–90; 25, с. 15]. Тож, на відміну від Н. Р. Малишевої (N. R. Malysheva), яка визначає цільовий характер, екосистемний підхід, сталість і комплексність окремими ознаками раціонального природокористування, Н. І. Нестерова (N. I. Nesterova) ототожнює екосистемний підхід із комплексним і сталим використанням природних ресурсів.

Про зв'язок екосистемного підходу і комплексного природокористування пише й М. М. Бринчук (M. M. Brinchuk). Незважаючи на те, що, з одного боку, він проголошує екосистемний підхід одним з основних принципів екологічного права, з іншого – зауважує, що в екологічному праві цей підхід втілюється шляхом регулювання комплексного природокористування. Учений підкреслює, що екосистемний підхід особливо зручно та важливо реалізовувати в рамках комплексного природокористування відносно підприємств та інших об'єктів, які одночасно здійснюють декілька видів шкідливих впливів, у тому числі використовують природні ресурси [26, с. 4].

Екосистемні погляди на комплексне природокористування висловлює і Б. В. Єрофєєв (B. V. Erofeev). Він наголошує, що принцип комплексного підходу в екологокористуванні виражається в тому, що при використанні певного природного об'єкта слід враховувати всі його екозв'язки з іншими природними об'єктами та з навколишнім природним середовищем у цілому. З огляду на це у змісті кожного конкретного виду екологокористування мають місце, як правило, основна мета екологокористування і попутні цілі, які впливають з основної. Наприклад, землекористувач разом з обов'язками та правами з приводу цільового, раціонального та ефективного використання земельної ділянки неминуче отримує обов'язки і права експлуатувати земельну ділянку способами, які не порушують збереженість водних об'єктів, що знаходяться на ній, не порушувати права і законні інтереси сусідніх природокористувачів (лісокористувачів, надрокористувачів). Принцип комплексності екологокористування обумовлений природним різноманіттям будь-якої екологічної системи, а тому відступ від нього призводить до нераціонального та марнотратного використання природних багатств. Відсутність комплексного підходу в екологокористуванні тягне за собою пошкодження крихких екологічних систем, у сфері дії яких неминуче опиняється природний об'єкт, що експлуатується [27, с. 115]. І хоча вчений веде мову про принцип комплексного природокористування, як бачимо, він застосо-

вує формулювання, які в сучасній еколого-правовій доктрині вживаються для характеристики саме екосистемного підходу.

Вбачається, що екосистемне визначення принципу правового забезпечення комплексного підходу до використання і відтворення природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища наводить і Г. В. Анісімова (A. V. Anisimova). Вона не виокремлює принцип екосистемного підходу серед принципів екологічного права, проте під час характеристики принципу комплексного підходу зауважує, що цей принцип відкриває можливості використовувати в єдності як основні природні об'єкти, так і супровідні природні компоненти. У законах про відповідні природні ресурси, підкреслює дослідниця, вимоги комплексного підходу конкретизуються з урахуванням особливостей кожного природного об'єкта. Необхідність комплексного вирішення питань обумовлена тим, що екологічна система складається з декількох екологічних елементів. Тому комплексний підхід визначається певними об'єктивними екологічними чинниками [28, с. 17; 29, с. 19].

В іншій публікації поряд із принципом правового забезпечення комплексного підходу, тлумачення якого, щоправда, так само має екосистемний характер, учена вже виокремлює принцип правового забезпечення екосистемного підходу як один із принципів екологічного права, чим підкреслює відмінність між цими двома принципами. Однак вона не пропонує власне визначення принципу екосистемного підходу, а наводить формулювання із Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р. [30] про необхідність застосування екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку держави з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина на безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування, збереження та відновлення природних екосистем [31, с. 25–26].

Певну спробу розмежувати принцип екосистемного підходу від принципу комплексного природокористування зробила С. В. Шарапова (S. V. Sharapova), яка розглянула комплексне використання земель у системі принципів земельного права. За її словами, у літературі серед принципів як екологічного, так природоресурсного права, виокремлюється принцип екосистемного природокористування. Поняття цього принципу ідентичне поняттю принципу комплексного використання природних ресурсів, а тому зазначені принципи іноді ототожнюються. На думку вченої, це є неправильним, адже принцип екосистемного підходу полягає в тому, що при будь-якому виді природокористування (землекористування, водокористування, надрокористування тощо) мають бути встановлені та виконуватися вимоги щодо охорони інших природних об'єктів і навколишнього природного середовища в цілому. А принцип комплексного природокористування означає, що при використанні конкретного природного об'єкта враховуються особливості суміжних з ним об'єктів природи і можливість використовувати як основний природний об'єкт, так і пов'язаний з ним інші, тобто суміжні [32, с. 137–138].

Безумовно, така позиція має право на існування та потребує додаткового обґрунтування. Замість цього дослідника, по-перше, посиляється на запропоноване в літературі екосистемне визначення принципу комплексного підходу в екологічному праві, який виявляється в тому, що при використанні природного об'єкта необхідно враховувати всі його екозв'язки з іншими природними об'єктами і з навколишнім природним середовищем загалом (наприклад, землекористувач поряд із обов'язками і правами з приводу цільового, раціонального й ефективного використання даної земельної ділянки неминуче отримує обов'язки і права експлуатувати земельну ділянку способами, які не порушують збереження водних об'єктів, що знаходяться на його землі, не порушувати права та законні інтереси сусідніх природокористувачів); по-друге, наводить слушні, за її переконанням, слова М. М. Бринчука (М. М. Brinchuk) відносно того, що регулювання комплексного природокористування дозволяє реалізувати в екологічному праві екосистемний підхід, який до свого змісту включає встановлення та здійснення заходів з охорони навколишнього середовища та природокористування з урахуванням взаємозалежності явищ і процесів в екологічній системі, тобто враховує всі природні й антропогенні фактори, які створюються у процесі природокористування, та по-третє, у висновках зазначає, що сутність принципу комплексного використання земель полягає в тому, що мають враховуватися не тільки особливості природних ресурсів, пов'язаних із земельною ділянкою під час її використання, але й вживатися заходи щодо їх відновлення, відтворення та збереження [32, с. 137–139]. Таке розширення принципу комплексного використання земель вимогою щодо відновлення, відтворення та збереження інших природних ресурсів у процесі землекористування, на наш погляд, охоплюється вищенаведеним авторкою розумінням екосистемного підходу, а тому нівелює висловлену нею відмінність між принципами екосистемного підходу і комплексного природокористування.

Неоднозначне бачення принципу екосистемного підходу відносно інших принципів демонструють й інші вчені, зокрема О. Г. Котеньов (О. Н. Kotenov), який поряд із принципом екосистемного підходу, зміст якого, за словами самого ж дослідника, становлять правові вимоги про запобігання заподіяння шкоди в процесі використання одних природних ресурсів іншим природним об'єктам і навколишньому природному середовищу в цілому, як самостійний принцип виокремлює принцип незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим. Учений пише, що зміст цих принципів є дуже близьким, однак якщо перший принцип спрямований на врегулювання певного порядку користування довкіллям як єдиним цілим, то другий принцип має на меті спрямування на екологічну безпечність природокористування і відвернення негативного впливу природокористування на навколишнє середовище в цілому та суміжні природні об'єкти зокрема [17, с. 77–78]. Очевидно, що запропоноване автором пояснення не знімає питання про відмінність між наведеними принципами.

Дещо суперечливо пояснює співвідношення принципу екосистемного підходу з іншими принципами екологічного права Е. В. Позняк (Е. V. Pozniak).

З одного боку, вона визнає принцип екосистемності самостійним принципом екологічного права і вказує на доцільність його закріплення у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» й інших джерелах екологічного права, а з іншого – наголошує, що переважну більшість принципів екологічного права, закладених у норми цього Закону, можна вважати елементами принципу екосистемності. До того ж, на підставі дослідження цього принципу вона зазначає, що в науковій еколого-правовій літературі він відображається в різних аспектах, а саме: 1) в екосистемному та басейновому принципах інституційно-функціонального забезпечення реалізації екологічної політики держави, у принципі забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги (В. І. Андрейцев) (V. I. Andreitsev); 2) у принципі системності та комплексності у регулюванні екологічних відносин (Ю. С. Шемшученко) (Yu. S. Shemshuchenko); 3) у принципах правового забезпечення комплексного підходу до використання та відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, правового забезпечення гармонійної взаємодії суспільства та природи (Г. В. Анісімова, І. І. Каракаш, Л. Л. Чаусова) (A. V. Anisimova, I. I. Karakash, L. L. Chausova); 4) у принципах життєвості (існування) всіх елементів природи, включаючи гармонійне існування самої людини в природі, а також гармонії (загальної згоди) та відновлення цінності духу природи – у межах формування концепта екологічного права (М. В. Краснова) (M. V. Krasnova); 5) у принципі екосистемності у правовому регулюванні екологічних відносин (М. М. Бринчук) (M. M. Brinchuk) [21, с. 39, 40].

Продовжуючи висвітлення перспектив розвитку досліджуваного принципу в правовому регулюванні екологічних відносин в Україні, вчена зауважує, що його застосуванню сприятимуть наукові еколого-правові ідеї стосовно: розвитку інституційно-функціонального забезпечення реалізації екологічної політики держави з урахуванням екосистемного і басейнового принципів (В. І. Андрейцев) (V. I. Andreitsev); багатовимірності екологізації різних сфер життєдіяльності суспільства, що включає, серед іншого, підсилення потенціалу самовідтворення екосистем (Г. І. Балюк) (H. I. Baliuk); виявлення принципу екосистемності в правовому регулюванні екологічних відносин (М. М. Бринчук) (M. M. Brinchuk); дослідження правового регулювання користування екосистемними послугами (М. І. Васильєва) (M. I. Vasil'eva); розуміння та застосування екосистемного підходу в міжнародному екологічному праві (М. О. Медведєва) (M. O. Medvedieva); розроблення сфери природоохоронного права (охорони комплексних об'єктів правового регулювання, їх відтворення та використання, формування екологічної мережі), для розвитку якого останнім часом учені (В. І. Андрейцев, М. В. Краснова) (V. I. Andreitsev, M. V. Krasnova) пропонують запровадити ландшафтний підхід у процесі кодифікації природоохоронного (середовищеохоронного, ландшафтного) законодавства у складі джерел екологічного права. У підсумку дослідниця вказує, що інтеграція природничих, технічних, економічних і правових знань у міжнародному, європейському і національному вимірі дозволить вирішувати глобальні, регіональні, національні еко-

логічні проблеми сучасності в руслі концепції сталого розвитку за допомогою комплексних підходів, різновидом якого є екосистемний підхід [33, с. 154, 156].

Отже, як бачимо, серед учених немає єдності в питанні співвідношення принципу екосистемного підходу з іншими принципами екологічного права. Вважаючи цей принцип самостійним принципом, науковці одночасно визнають його ознакою раціонального природокористування, ототожнюють з комплексним і сталим використанням природних ресурсів або взагалі бачать цей принцип у переважній більшості принципів екологічного права.

Така різнобарвна палітра поглядів на принцип екосистемного підходу неодмінно свідчить про новизну, надзвичайну складність і нетрадиційність досліджуваного явища. А тому для розуміння цього принципу в екологічному праві слід застосовувати інші прийоми та способи. Як слушно зазначає із цього приводу Г. В. Анісімова (A. V. Anisimova), ознайомлення з навчально-методичною, монографічною літературою та іншими науковими працями вчених дозволяє констатувати, що класичні теоретико-методологічні підходи до екологічної системи та до екологічного права сьогодні як ніколи потребують суттєвої трансформації. Як і будь-яка наука, екологічне право в процесі свого розвитку проходить етап акумуляції новітніх проблем, вирішення нестандартних і нетрадиційних питань, що не можуть бути вивчені за допомогою апробованих методів і принципів. За таких умов мотивом для формування стійкої дисциплінарної методології може стати застосування міждисциплінарного наукового пошуку, хоча, на жаль, його активне здійснення поки що гальмується догматичним підходом до пізнання права і визначення його принципів [22, с. 232].

Передусім зазначимо, що зміст принципу екосистемного підходу є набагато ширшим за той, що пропонують для нього дослідники і який, за їх переконанням, полягає у незаподіянні у процесі використання одного природного ресурсу шкоди будь-якому іншому природному ресурсу та навколишньому природному середовищу в цілому. Схожий із наведеним зміст закладено лише в одному з 12-ти власних принципів екосистемного підходу, а саме, у третьому принципі, відповідно до якого органи управління екосистемами повинні враховувати дійсний або можливий вплив своєї діяльності на суміжні та будь-які інші екосистеми.

Цілком очевидно, що зміст принципу екосистемного підходу має одночасно охоплювати всі його 12 принципів, як ті, які відображають екосистемні властивості, а саме те, що управління екосистемами має здійснюватись зі збереженням їх структури і функцій, у межах їх природного функціонування, у відповідних просторових і часових масштабах, для досягнення довготривалих цілей, з урахуванням неминучості змін та забезпеченням належної рівноваги між збереженням і використанням біорізноманіття (принципи 5–10), так і ті, що виражають соціальні аспекти, зокрема, визначення завдань управління суспільством, максимальна децентралізація управління, врахування відповідної інформації та участь зацікавлених сторін (принципи 1, 2, 11, 12). Більше того, навіть усі 12 принципів екосистемного підходу не є вичерпними у розумінні

його змісту, адже пам'ятаємо, що у своєму рішенні V/6 «Екосистемний підхід» КС указала лише про наявний рівень розуміння цього підходу та закликала до його подальшої концептуальної розробки.

Зважаючи на це, спроби науковців застосувати до екосистемного підходу усталені конструкції принципів права та вмістити його в рамки одного з багатьох принципів екологічного права не матимуть успіху, оскільки екосистемному підходу «тісно» і «незручно» у відведених для нього рамках. Це, до речі, підсвідомо відчують і вчені, які, характеризуючи принцип екосистемного підходу, хоч і розміщують його нарівні з іншими принципами екологічного права, проте намагаються надати йому якогось особливого значення та називають одним із найважливіших принципів екологічного права (М. М. Бринчук), принципом, що має основоположне значення як для права природокористування, так і для екологічного права в цілому (Н. Р. Малишева), принципом, що належить до найбільш важливих принципів природокористування (І. І. Каракаш), підґрунтям для формування інших принципів, провідним принципом (Е. Є. Туліна), одним з основоположних принципів використання природних ресурсів (М. А. Дейнега) та ін.

Так само і численні зусилля дослідників відокремити принцип екосистемного підходу від інших принципів екологічного права не є достатньо обґрунтованими, бо науковці визначають принцип екосистемного підходу переважно через ознаки інших принципів, або ж, навпаки, надають цим принципам екосистемного забарвлення. Особливо це стосується принципів комплексного та сталого використання природних ресурсів, оскільки екосистемний підхід, будучи фундаментальною основою концепції сталого розвитку, позначається як комплексністю, так і сталістю, що прямо впливає з його визначення, закріпленого на міжнародно-правовому рівні.

Вважаємо, що й інші принципи екологічного права також можуть бути виражені за допомогою екосистемного підходу і його власних принципів (причому, такі принципи екологічного права, як оптимальне поєднання екологічних і економічних інтересів та ефективне використання природних ресурсів, корелюються з четвертим принципом екосистемного підходу щодо необхідності розуміння функціонування екосистеми та здійснення управління нею в економічному контексті). Таке припущення, між іншим, простежується в поглядах Е. В. Позняк (Е. V. Rozniak), яка наголошує, що переважну більшість принципів екологічного права, закладених у норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», можна вважати елементами принципу екосистемності.

Враховуючи наведене, мусимо визнати, що екосистемний підхід не є звичайним принципом екологічного права нарівні з іншими принципами, адже він буквально «пронизує» їх, одночасно виступаючи їхньою основою, сутністю. Саме тому, на нашу думку, для характеристики цього принципу доцільно вживати термін «квінтесенція» та визнавати його квінтесенціальним принципом екологічного права.

Термін «квінтесенція» (від лат. *quinta essentia* – букв. «п'ята сутність») у довідникових джерелах визначається в кількох значеннях: 1) у давньоримській філософії – п'ятий елемент (ефір), що його протиставляли чотирьом земним елементам (воді, вогню, землі, повітрю) як основний елемент небесних тіл. За середньовіччя – найтонший елемент, що ніби становив сутність речей; 2) згущений або найчистіший екстракт якоїсь речовини; 3) основа, сутність чого-небудь; найсуттєвіше, найголовніше [34, с. 533]. Ідея цього терміна належить Арістотелю, який чотирьом елементам (стихіям) протиставив п'ятий елемент – найтоншу субстанцію, якою пронизано все суще. Сам філософ називав цей елемент першим, оскільки він присутній у кожній стихії та перевершує їх усі. Пізніше цей термін почав вживатися в переносному значенні як щось найголовніше, найсуттєвіше, як сутність якогось явища, його основа.

Слід зауважити, що ідея застосування терміна «квінтесенція» для характеристики принципів права не є новою. Так, наводячи визначення принципів права, П. М. Рабінович наголошує, що це – керівні засади, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Значення принципів права полягає в тому, що вони в стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчям» [35, с. 128]. На підставі того, що принципи права визнаються квінтесенцією права взагалі, можемо стверджувати, що принцип екосистемного підходу є квінтесенціальним принципом екологічного права, оскільки він є основою всіх принципів та присутній у кожному з них. Він відображає найсуттєвіші риси екологічного права, є сутністю екологічного права, його квінтесенцією.

Підґрунтям цього твердження є об'єктивні умови існування самої природи, які позначаються взаємозалежністю і взаємообумовленістю всіх природних процесів і явищ. Звісно, що такі умови існували завжди, проте в екологічному праві на них почали звертати увагу лише нещодавно. За влучною аргументацією М. М. Бринчука та Н. Р. Малишевої, це пов'язано з тим, що раніше панував галузевий підхід до правового регулювання охорони й використання природних ресурсів, який не враховував взаємозв'язок явищ і процесів у природі як комплексному, інтегрованому об'єкті. З визнанням екосистемного підходу в екологічному праві виникає потреба у переосмисленні на цих засадах всієї еколого-правової матерії, у тому числі принципів цієї галузі.

Приємно зазначити, що тенденція до такого переосмислення вже відображена не лише на науковому, а й на законодавчому рівні. Її нормативним підтвердженням може бути, зокрема, формулювання екосистемного підходу, закріплене в головному стратегічному документі – «Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року». Запропоноване в ньому визначення екосистемного підходу дає підстави вважати його квінтесенціальним принципом екологічного права, що охоплює всі сфери правового регулювання екологічних відносин – антропоохоронну, природоресурсну та природоохоронну. Адже згідно із цим документом метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до

всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина на чисте та безпечне довкілля (антропоохоронна сфера), впровадження збалансованого природокористування (природоресурсна сфера), а також збереження і відновлення природних екосистем (природоохоронна сфера). Напевно, не випадково Г. В. Анісімова, усвідомлюючи всеохоплюючий характер принципу екосистемного підходу, для його визначення посилається саме на це формулювання.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що в сучасній еколого-правовій доктрині немає чіткого й однозначного розуміння принципу екосистемного підходу та його місця серед інших принципів екологічного права, що зумовлено новизною, надзвичайною складністю та нетрадиційністю дослідженого явища. На наш погляд, екосистемний підхід слід визнати квінтесенціальним принципом екологічного права, який, ґрунтуючись на об'єктивних умовах існування природи, що позначаються взаємозалежністю і взаємообумовленістю природних процесів і явищ, є основою всіх принципів екологічного права та присутній у кожному з них, відображає найсуттєвіші риси екологічного права, є його сутністю, квінтесенцією.

Як пишуть дослідники, із чим погоджуються А. П. Гетьман (А. Р. Getman) і В. А. Зуєв (V. A. Zuiiev), час від часу будь-яка наука досягає того рівня, коли для подальшого розвитку їй необхідно переосмислити саму себе. Таке переосмислення повинне спиратися передусім на критичну оцінку основних положень науки та на перевірку ефективності її методологічних засобів. Лише в цьому випадку можна чекати на певні зрушення змістовного характеру [36, с. 105]. Повністю поділяючи це твердження, переконані, що настав час переосмислити екологічне право та його принципи на засадах екосистемного підходу.

Список літератури

1. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
2. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63854/04-Zaychuk.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
3. Чаусова Л. Л. Принципи екологічного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1998. 14 с. URL: <http://lawtheses.com/jreader/498168/a?#?page=8> (дата звернення: 01.05.2020).
4. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 352 с. URL: https://yurincom.com/files/content/Ecolog_Pravo.pdf (дата звернення: 01.05.2020).
5. Словник – довідник з екології : навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапшина. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. 226 с. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/1563/СЛОВНИК%20-%20ДОВІДНИК.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
6. Данилов-Данильян В. И., Лосев К. С., Рейф И. Е. Перед главным вызовом цивилизации: Взгляд из России : монография. Москва : ИНФРА-М, 2005. 224 с. URL: http://lit.lib.ru/r/rejf_i_e/peredglawnymwyzowomciwilizacii.shtml (дата звернення: 01.05.2020).
7. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. Дата оновлення: 29.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030 (дата звернення: 01.05.2020).

8. Доклад первого совещания Конференции Сторон Конвенции о биологическом разнообразии (Нассау, 28.11–09.12.1994; UNEP/CBD/COP/1/17, 28.02.1995). URL: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-01/official/cop-01-17-ru.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).

9. Доклад о работе пятого совещания Конференции Сторон Конвенции о биологическом разнообразии (Найроби, 15–26.05.2000; UNEP/CBD/COP/5/23, 22.06.2000). URL: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-05/official/cop-05-23-ru.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).

10. Перелет Р. А. Экосистемный подход к управлению природопользованием и природоохранной деятельностью. *Механізм регулювання економіки*. 2006. № 1. С. 36–53. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/8840> (дата звернення: 01.05.2020).

11. Васильева М. О возможностях правового регулирования пользования экосистемными услугами. *Стратегия России*. 2008. № 10. URL: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1225438354&archive=1226044849&start_from=&ucat=14 (дата звернення: 01.05.2020).

12. Бринчук М. М. Экосистемный подход в праве. *Экологическое право*. 2008. № 1. С. 6–14. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/34637-ehkosisistemnyj-podkhod-prave> (дата звернення: 01.05.2020).

13. Бринчук М. М. Принципы экологического права : монография. Москва : Юрлитинформ, 2013. 208 с.

14. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Shemshuchenko_Yurii/Ekologichne_pravo_Ukrainy/ (дата звернення: 01.05.2020).

15. Екологічне право України. Академічний курс : підручник. Друге видання / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.

16. Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І. І. Каракаша. Одеса : Фенікс, 2012. 788 с.

17. Котеньов О. Г. Принципы права природокористування : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 228 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Kotenov/d_Kotenov.pdf (дата звернення: 01.05.2020).

18. Соколова А. К. Актуальні питання теорії екологічного права. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62428/57966> (дата звернення: 01.05.2020).

19. Туліна Е. Є. Правові засади використання рослинного світу : монографія. Харків : Право, 2017. 216 с.

20. Дейнега М. А. Екосистемний підхід до використання природних ресурсів: правовий аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 131–135. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/2/27.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).

21. Позняк Е. Принцип екосистемності в екологічному праві: поняття та зміст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 4. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2013_4_13 (дата звернення: 01.05.2020).

22. Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків : Право, 2019. 672 с.

23. Малишева Н. Р. Принципы экологического права. Рациональное природокористування. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 626–630 ; с. 659–662.

24. Нестерова Н. І. Принцип раціонального використання природних ресурсів в екологічному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 203 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Nesterova/d_Nesterova.pdf (дата звернення: 01.05.2020).

25. Нестерова Н. І. Міжнародно-правові тенденції розвитку принципу раціонального використання природних ресурсів в екологічному праві України. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фахове вид. 2018. Вип. 1 (13). URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/146201/171189> (дата звернення: 01.05.2020).

26. Бринчук М. М. О комплексном природопользовании. *Экологическое право*. 2002. № 5. С. 2–7.
27. Ерофеев Б. В. Экологическое право России : учебник. Изд. второе, переработанное и дополненное. Москва : «Юрист», 1996. 624 с.
28. Екологічне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків : Право, 2009. 328 с.
29. Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2013. 432 с.
30. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 01.05.2020).
31. Екологічне право : підручник / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2019. 552 с.
32. Шарапова С. В. Комплексне використання земель в системі принципів земельного права. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 133–139. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/4_2019/21.pdf (дата звернення: 01.05.2020).
33. Позняк Е. В. Перспективи розвитку екосистемних підходів у правовому регулюванні екологічних відносин в Україні. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти* : матер. «круглого столу» (м. Харків, 5 грудня 2014 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2014. С. 153–156.
34. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: <http://irbis-nbuv.go.v.ua/ulib/item/UKR0000989>.
35. Рабінович П. М. Принципи права. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. Т. 5 : П – С / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. НАНУ ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. С. 128. URL: https://leksika.com.ua/15751017/legal/printsipi_prava.
36. Гетьман А. П., Зуєв В. А. Формування еколого-правової науки: ресурсний аспект та проблеми його інтеграції. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 104–123. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.132.63175>.

References

1. Kolodii, A.M. (2012). Pryntsypy prava: geneza, poniattia, klasyfikatsiia ta realizatsiia. *Almanakh prava – Almanac of Law, issue 3*, 42–46 [in Ukrainian].
2. Zaichuk, O.V. (2012). Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava. *Almanakh prava – Almanac of Law, issue 3*, 22–28 [in Ukrainian].
3. Chausova, L.L. (1998). Pryntsypy ekolohichnoho prava. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Kobetska, N.R. (2008). Ekolohichne pravo Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Lanovenko, O.H., Ostapishyna, O.O. (Eds.). (2013). Slovyk – dovidnyk z ekolohii. Kherson: PP Vyshemyrskyi V.S. [in Ukrainian].
6. Danilov-Danil'jan, V.I., Losev, K.S., Rejf, I.E. (2005). Pered glavnym vyzovom civilizacii: Vzglyad iz Rossii. Moscow: INFRA-M [in Russian].
7. Konventsiia pro okhoronu biolohichnoho riznomanittia vid 05.06.1992 r. Data onovlennia: 29.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030.
8. Doklad pervogo soveshhanija Konferencii Storon Konvencii o biologicheskome raznoobrazii (Nassau, 28.11–09.12.1994; UNEP/CBD/COP/1/17, 28.02.1995). URL: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-01/official/cop-01-17-ru.pdf> [in Russian].
9. Doklad o rabote pjatogo soveshhanija Konferencii Storon Konvencii o biologicheskome raznoobrazii (Najrobi, 15–26.05.2000; UNEP/CBD/COP/5/23, 22.06.2000). URL: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-05/official/cop-05-23-ru.pdf> [in Russian].

10. Perelet, R.A. (2006). Jekosistemnyj podhod k upravleniju prirodopol'zovaniem i prirodoohran-noj dejatel'nost'ju. *Mehanizm reguljuvannja ekonomiki – Mechanism of Economic Regulation*, 1, 36–53 [in Russian].
11. Vasil'eva, M. (2008). O vozmozhnostjah pravovogo regulirovanija pol'zovanija jekosistemnymi uslugami. *Strategija Rossii – The strategy of Russia*, 10. URL: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1225438354&archive=1226044849&start_from=&ucat=14 [in Russian].
12. Brinchuk, M.M. (2008). Jekosistemnyj podhod v prave. *Jekologicheskoe pravo – Environmental law*, 1, 6–14. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/34637-ehkosistemnyj-podkhod-prave> [in Russian].
13. Brinchuk, M.M. (2013). Principy jekologicheskogo prava. Moscow: JurLitinform [in Russian].
14. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (2005). Ekolohichne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka» [in Ukrainian].
15. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (2008). Ekolohichne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka» [in Ukrainian].
16. Karakash, I.I. (Ed.). (2012). Ekolohichne pravo Ukrainy. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
17. Kotenov, O.H. (2016). Pryntsypy prava pryrodokorystuvannia. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
18. Sokolova, A.K. (2011). Aktualni pytannia teorii ekolohichnoho prava. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and Practice of Jurisprudence*, 1 [in Ukrainian].
19. Tulina, E.Ye. (2017). Pravovi zasady vykorystannia roslynnoho svitu. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
20. Deineha, M.A. (2018). Ekosystemnyi pidkhid do vykorystannia pryrodnykh resursiv: pravovy aspekt. *Naukovyi visnyk publicznego ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, issue 2, 131–135 [in Ukrainian].
21. Pozniak, E. (2013). Pryntsyp ekosystemnosti v ekolohichnomu pravi: poniattia ta zmist. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Yurydychni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Law*, issue 4, 39–42 [in Ukrainian].
22. Anisimova, A.V. (2019). Teoretychni zasady rozvytku ekolohichnoho zakonodavstva v konteksti pryrodno-pravovoi doktryny. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
23. Malysheva, N.R. (2018). Pryntsypy ekolohichnoho prava. Ratsionalne pryrodokorystuvannia. *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia – The Great Ukrainian Legal Encyclopedia* (Vols. 1–20; Vol. 14. Ekolohichne pravo). Yu.S. Shemshuchenko, A.P. Getman et al. (Eds.). Kharkiv: Pravo, 626–630; 659–662 [in Ukrainian].
24. Nesterova, N.I. (2019). Pryntsyp ratsionalnoho vykorystannia pryrodnykh resursiv v ekolohichnomu pravi Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
25. Nesterova, N.I. (2018). Mizhnarodno-pravovi tendentsii rozvytku pryntsypu ratsionalnoho vykorystannia pryrodnykh resursiv v ekolohichnomu pravi Ukrainy. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and Practice of Jurisprudence*, issue 1 (13) [in Ukrainian].
26. Brinchuk, M.M. (2002). O kompleksnom prirodopol'zovanii. *Jekologicheskoe pravo – Environmental law*, 5, 2–7 [in Russian].
27. Erofeev, B.V. (1996). Jekologicheskoe pravo Rossii. Moscow: "Jurist" [in Russian].
28. Getman, A.P., Shulha, M.V. (Eds.). (2009). Ekolohichne pravo Ukrainy. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
29. Getman, A.P. (Ed.). (2013). Ekolohichne pravo. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
30. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 r. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.
31. Getman, A.P., Anisimova, A.V., Sokolova, A.K. et al. (2019). Ekolohichne pravo. A. P. Getman (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
32. Sharapova, S.V. (2019). Kompleksne vykorystannia zemel v systemi pryntsypiv zemelnoho prava. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 4, 133–139 [in Ukrainian].

33. Pozniak, E.V. (2014). Perspektyvy rozvytku ekosystemnykh pidkhodiv u pravovomu rehulivanni ekolohichnykh vidnosyn v Ukraini. *Aktualni problemy ekolohichnykh, zemelnykh ta ahrarnykh pravovidnosyn: teoretyko-metodolohichni y prykladni aspekty: mater. «krugloho stolu»* (Kharkiv, 5 hrudnia 2014 r.) – Actual problems of ecological, land and agrarian legal relations: theoretical, methodological and applied aspects: Proceedings of roundtable discussion. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho, 153–156 [in Ukrainian].

34. Busel, V.T. (Ed.). (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].

35. Rabinovych, P.M. (2003). Pryntsypy prava. *Yurydychna entsyklopediia – Legal Encyclopedia* (Vols. 1–6; Vol. 5. P – S). Yu.S. Shemshuchenko (chief) et al. (Eds.). Kyiv: “Ukrainska entsyklopediia” imeni M.P. Bazhana, 128 [in Ukrainian].

36. Getman, A.P., Zuiev, V.A. (2016). Formuvannya ekolocho-pravovoi nauky: resursnyi aspekt ta problemy yoho intehratsii. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 132, 104–123*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.132.63175> [in Ukrainian].

Suietnov Ye. P., PhD in Law, Associate Professor of the Department of Environmental Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: evgeny-suetnov@ukr.net ; ORCID 0000-0002-4094-444X

To the question of recognizing the ecosystem approach as a quintessential principle of environmental law

On the grounds of the comprehensive analysis of the views of scientists, the article explores the principle of the ecosystem approach in environmental law.

It is substantiated that the modern environmental legal doctrine has not yet developed a clear and unambiguous understanding of the essence of this principle and its place among other principles of environmental law, because scientists, considering this principle an independent principle, simultaneously recognize it as a sign of rational use of natural resources, identify it with the complex and sustainable use of natural resources or generally see it in the vast majority of principles of environmental law.

Given the novelty, extreme intricacy and unconventionality of the principle of the ecosystem approach, it is proposed to consider it as a quintessential principle of environmental law, which, found on the objective conditions of nature's existence, denoted by the interdependence and interconditionality of all natural processes and phenomena, “permeates” all principles of environmental law and at the same time serves as their backbone, the essence.

The article concludes by emphasizing the need to rethink environmental law and its principles on the basis of the ecosystem approach.

Keywords: environmental law; environmental legislation; principles of law; principles of environmental law; ecosystem; ecosystem approach; principle of ecosystem approach; quintessence.

Рекомендоване цитування: Суєтнов Є. П. До питання про визнання екосистемного підходу квінтесенціальним принципом екологічного права. *Проблеми законності*. 2020. Вип 149. С. 92–113. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.201995>.

Suggested Citation: Suietnov, Ye.P. (2020). Do pytannia pro vyznannia ekosystemnoho pidkhodu kvintesentsialnym pryntsypom ekolohichnoho prava [To the question of recognizing the ecosystem approach as a quintessential principle of environmental law]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 149, 92–113*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.201995> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 01.05.2020 р.